

УДК 342.9

DOI https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2025-12-17

Дадишев Самір Фарманович

аспірант кафедри конституційного та адміністративного права

Запорізького національного університету

ORCID ID: 0009-0009-8070-270X

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗУМІННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Статтю присвячено дослідженню ефективності адміністративного судочинства як самостійної правової категорії та визначенню її місця у системі загальнотеоретичних уявлень про ефективність права. Простежено еволюцію наукових підходів до розуміння ефективності правових норм – від класичної концепції співвідношення мети правового регулювання та досягнутого результату до сучасного комплексного підходу, що охоплює якість правового впливу, пропорційність витрат, соціальну корисність результату та забезпечення прав людини. Показано вплив конституційної трансформації української правової системи та утвердження людиноцентричної моделі права на переосмислення критеріїв ефективності правового регулювання.

Обґрунтовано, що безпосереднє застосування категорії ефективності правових норм до адміністративного судочинства є методологічно недостатнім, оскільки об'єктом оцінювання у сфері судочинства виступає не нормативний припис, а результат здійснення судового захисту конкретного суб'єктивного публічного права. Доведено, що ефективність адміністративного судочинства має визначатися не лише законністю та обґрунтованістю судового рішення, а насамперед ступенем відновлення порушеної правової позиції приватної особи, забезпеченням реального поновлення її прав, свобод та законних інтересів.

Проаналізовано основні загальнотеоретичні концепції ефективності права, критично оцінено їх застосовність до адміністративного судочинства та визначено межі використання традиційного цільового підходу. Встановлено, що оцінювання ефективності судового захисту потребує врахування причинно-наслідкового зв'язку між діяльністю суду та досягнутим результатом, а також співвідношення отриманого правового ефекту із часовими, організаційними та матеріальними витратами, необхідними для його досягнення. Зроблено висновок, що ефективність адміністративного судочинства є комплексною юридичною категорією, яка характеризує здатність адміністративного суду забезпечити своєчасне, повне та реальне поновлення порушених суб'єктивних публічних прав шляхом здійснення справедливого й результативного судового захисту.

Ключові слова: ефективність адміністративного судочинства; ефективність права; адміністративне судочинство; судовий захист; суб'єктивне публічне право; ефективність правового регулювання; адміністративний суд.

Dadyshev S.F. Theoretical and legal principles of understanding the effectiveness of administrative justice

The article examines the effectiveness of administrative justice as an independent legal category and determines its place within the general theoretical concept of legal effectiveness. The evolution of scholarly approaches to the effectiveness of legal norms is analysed, ranging from the classical goal-oriented concept based on the relationship between the purpose of legal regulation and the achieved outcome to contemporary comprehensive approaches encompassing the quality of legal regulation, proportionality of costs, social utility of outcomes, and the protection of human rights. Particular attention is paid to the influence of Ukraine's constitutional transformation and the establishment of a human-centred legal system on the reconsideration of legal effectiveness criteria.

It is substantiated that the direct application of the category of effectiveness of legal norms to administrative proceedings is methodologically insufficient, since the object of evaluation in the field of judicial proceedings is not a regulatory prescription, but the result of the implementation of judicial protection of a specific subjective public law. It is argued that the effectiveness of administrative justice should be assessed not only by the legality and reasoning of judicial decisions but primarily by the extent to which the violated legal position of an individual has been effectively restored and his or her rights, freedoms, and legitimate interests have been genuinely protected.

The article critically analyses the principal theoretical concepts of legal effectiveness and evaluates their applicability to administrative justice. It demonstrates that assessing judicial effectiveness requires establishing a causal relationship between judicial activity and the achieved legal outcome while also taking into account the proportionality between the legal effect obtained and the temporal, organisational, and material resources expended. The author concludes

that the effectiveness of administrative justice constitutes a complex legal category reflecting the ability of administrative courts to ensure timely, comprehensive, and genuine restoration of violated subjective public rights through fair and effective judicial protection.

Key words: *effectiveness of administrative justice; effectiveness of law; administrative proceedings; judicial protection; subjective public right; effectiveness of legal regulation; administrative court.*

Постановка проблеми. Проблема ефективності права належить до числа фундаментальних напрямів загальної теорії права і протягом другої половини XX – початку XXI століття перебуває у центрі уваги як зарубіжної, так і вітчизняної юридичної науки. Перші системні дослідження ефективності правових норм ґрунтувалися на співвідношенні мети правового регулювання та фактично досягнутого результату. Значний внесок у формування відповідної концепції зробили представники радянської юридичної науки, які заклали підвалини дослідження критеріїв, умов та чинників ефективності правового регулювання.

Стан наукової розробки проблеми. Після здобуття Україною незалежності проблема ефективності права отримала нове методологічне осмислення у зв'язку із переходом до людиноцентричної моделі правової держави та утвердженням принципу верховенства права. Суттєвий внесок у розвиток сучасної теорії ефективності права здійснили В.Б. Авер'янов, В.Ф. Сіренко, О.Ф. Скакун, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, П.М. Рабінович, О.М. Ярошенко, С.О. Погрібний, та інші вчені. У їхніх працях ефективність права розглядається як комплексна характеристика результативності правового регулювання, що охоплює якість законодавства, ефективність правозастосування та ступінь забезпечення прав і свобод людини.

Водночас категорія ефективності адміністративного судочинства залишається значно менш дослідженою. Переважна більшість наукових праць присвячена ефективності правових норм або окремих інститутів адміністративного процесу, тоді як питання визначення ефективності адміністративного судочинства як самостійної правової категорії, її співвідношення з ефективністю права та ефективністю судового захисту, а також вироблення спеціальних критеріїв її оцінювання залишаються недостатньо розробленими. Недостатньо дослідженою є також проблема методологічної допустимості перенесення загальнотеоретичних концепцій ефективності права на сферу адміністративного судочинства, де об'єктом оцінювання виступає не дія нормативного припису, а результат здійснення судового захисту конкретного суб'єктивного публічного права. Саме зазначені питання обумовлюють актуальність подальших наукових досліджень.

Метою статті є комплексне дослідження ефективності адміністративного судочинства як самостійної правової категорії, визначення її місця у системі юридичних категорій ефективності, обґрунтування теоретико-методологічних засад її розуміння та вироблення концептуальних підходів до визначення критеріїв оцінювання ефективності судового захисту в адміністративному судочинстві.

Ефективність норм права належить до фундаментальних категорій загальної теорії права, оскільки саме через неї оцінюється здатність права реалізовувати своє соціальне призначення та забезпечувати досягнення цілей правового регулювання. Зростання складності суспільних відносин, динамічність соціально-економічних процесів і постійне оновлення нормативної бази обумовлюють необхідність не лише створення нових правових норм, а й оцінювання їх реальної регулятивної спроможності. У зв'язку з цим проблема ефективності права виходить за межі суто теоретичної конструкції та набуває значення одного з ключових критеріїв якості правотворчої і правозастосовної діяльності.

Дослідження ефективності правових норм покликане встановити, наскільки нормативне регулювання забезпечує досягнення поставлених законодавцем цілей, виявити причини недостатньої результативності окремих правових приписів, а також визначити напрями вдосконалення законодавства та практики його застосування. Тому оцінювання ефективності дозволяє своєчасно виявляти нормативні приписи, які втратили регулятивне значення, не відповідають сучасним суспільним потребам або не забезпечують очікуваного правового результату. При цьому аналіз ефективності поширюється не лише на зміст правових норм, а й на весь механізм їх реалізації, включаючи діяльність суб'єктів правозастосування, рівень правосвідомості, стан юридичної техніки та інші чинники, що впливають на досягнення цілей правового регулювання.

Систематична наукова розробка проблематики ефективності правових норм розпочалася у другій половині XX століття та від початку ґрунтувалася на співвіднесенні нормативно визначеної мети правового регулювання з фактично досягнутим результатом. Саме цільовий підхід тривалий час залишався

домінуючим у загальнотеоретичних дослідженнях, визначаючи ефективність як ступінь досягнення соціального результату, заради якого була прийнята відповідна правова норма. Разом із тим подальший розвиток юридичної науки засвідчив обмеженість такого підходу. Зокрема, було встановлено, що сам факт досягнення нормативно визначеної мети ще не свідчить про ефективність правового регулювання, оскільки відповідний результат може бути зумовлений впливом економічних, політичних, соціальних чи інших позаправових чинників, а не дією самої норми права. Крім того, оцінювання ефективності потребує врахування співвідношення досягнутого результату із витратами, необхідними для його забезпечення, а також якості самого правового впливу.

Отже, сучасне розуміння ефективності правових норм істотно виходить за межі традиційної концепції «мета - результат» та охоплює комплекс взаємопов'язаних критеріїв, що характеризують здатність права забезпечувати стабільне, своєчасне, пропорційне й соціально корисне регулювання суспільних відносин. Генезис цієї категорії відображає поступову еволюцію наукових підходів – від суто цільового розуміння ефективності до її комплексного трактування як інтегральної характеристики результативності функціонування правового механізму.

Слід відзначити вагомий внесок представників радянської юридичної науки у становлення теорії ефективності норм права. Запропоновані ними концептуальні положення стали основою для формування наукових уявлень не лише про сутність ефективності правових норм, а й про її критерії, умови забезпечення та різновиди. Водночас оцінка цих наукових доробків потребує врахування історико-політичного контексту їх створення. Попри безперечну теоретичну новизну для свого часу, зазначені дослідження були істотно детерміновані радянською державно-правовою доктриною, у межах якої пріоритет віддавався не захисту прав та свобод людини, а забезпеченню інтересів соціалістичної держави й Комуністичної партії, що фактично ототожнювалися з інтересами суспільства в цілому.

Докорінна трансформація конституційних засад української державності після проголошення незалежності України обумовила необхідність переосмислення сформованих у радянський період підходів до розуміння ефективності правових норм. Перехід до демократичної, правової держави, утвердження принципу верховенства права та конституційне закріплення людини, її прав і свобод як найвищої соціальної цінності закономірно змінили методологічні орієнтири юридичної науки. За таких умов концепція ефективності права вже не могла оцінюватися виключно крізь призму реалізації державної політики, а потребувала переосмислення відповідно до сучасної людиноцентричної моделі правового регулювання, у якій визначальним критерієм виступає рівень забезпечення та захисту прав людини.

Не менш суттєвий вплив на еволюцію наукових підходів справили масштабні соціально-економічні та політичні зміни, пов'язані із переходом України до ринкової економіки, формуванням нових інститутів публічної влади та оновленням законодавства. У цих умовах значна частина нормативних актів, успадкованих від радянської правової системи, виявилася неспроможною забезпечувати належне регулювання суспільних відносин, що зумовило необхідність вироблення нових підходів до оцінювання ефективності законодавства. Стало очевидним, що традиційні концепції ефективності права, сформовані в умовах командно-адміністративної системи, не відповідають потребам демократичного правопорядку та не забезпечують належного методологічного підґрунтя для аналізу сучасних механізмів правового регулювання.

Саме в цей період розпочався новий етап розвитку вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції, пов'язаний із науковими працями В.Б. Авер'янова, В.Н. Денисова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скакун, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, О.І. Процевського, П.М. Рабіновича, О.М. Ярошенка та інших учених. Їхні дослідження були спрямовані на формування сучасної концепції ефективності законодавства, заснованої на принципах демократичної, соціальної та правової держави, а також на вироблення нових загальнотеоретичних і галузевих підходів до оцінювання результативності правового регулювання. У центрі цих концепцій поступово утверджувалася людиноцентрична модель права, відповідно до якої ефективність законодавства визначається насамперед ступенем забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи.

Зазначений висновок підтверджується й позицією С.О. Погрібного, який звертав увагу на те, що на початковому етапі становлення незалежної України наукові пошуки були переважно зосереджені на адаптації чинного радянського законодавства до нових політико-правових і соціально-економічних реалій. Однак відповідні нормативні акти створювалися для принципово інших умов суспільного розвитку, що істотно обмежувало їх регулятивний потенціал та негативно впливало на ефективність їх застосування. Крім того, дослідник підкреслював, що юридична наука функціонувала в умовах появи

нових правових інститутів та переходу від адміністративно-командної моделі господарювання до ринкової економіки, що вимагало принципового оновлення методологічних засад правових досліджень [1, с. 290-292].

Зазначені процеси стали підґрунтям для подальшого розвитку теоретичних досліджень проблем ефективності права. Наукові пошуки були спрямовані як на уточнення понятійного апарату, так і на вироблення критеріїв оцінювання ефективності правового регулювання та визначення шляхів її підвищення. Значний внесок у розвиток відповідного напрямку здійснили М.Р. Аракелян, С.В. Бобровник, О.В. Богачова, В.В. Головченко, А.О. Дутко, Ю.І. Матвеева, О.М. Мельник, А.В. Старостюк та інші вчені, праці яких сприяли формуванню сучасного загальнотеоретичного понятійного апарату досліджень ефективності норм права, що надалі став методологічною основою для галузевих досліджень.

Подальший розвиток цієї проблематики знайшов своє відображення у спеціалізованих дисертаційних дослідженнях, присвячених окремим аспектам ефективності правового регулювання.

Подальший розвиток досліджень ефективності права знайшов своє відображення у низці дисертаційних праць, присвячених окремим аспектам правового регулювання. Зокрема, предметом наукового аналізу стали проблеми реалізації норм адміністративного права та чинники, що впливають на їх ефективність [2, с. 3-5]. Окремий напрям досліджень був зосереджений на теоретичних засадах удосконалення законотворчої діяльності та підвищення якості нормативно-правових актів як необхідної передумови ефективного правового регулювання [3]. Значну увагу також приділено формуванню теоретичної моделі механізму правового регулювання, визначенню його структурних елементів та закономірностей функціонування [4]. Самостійним напрямом наукових пошуків стало дослідження ефективності юридичної діяльності як особливого виду професійної правової практики, від результативності якої безпосередньо залежить рівень реалізації правових норм [5]. Сукупність зазначених досліджень засвідчує поступову еволюцію вітчизняної правової доктрини від аналізу окремих елементів механізму правового регулювання до формування комплексного розуміння ефективності права як багатовимірної категорії, що охоплює якість правотворчості, результативність правозастосування та ступінь досягнення цілей правового регулювання.

Категорія ефективності увійшла до адміністративно-процесуальної науки не як її власне надбання, а як запозичення із загальної теорії права, де вона розроблялася стосовно принципово іншого об'єкта – норми права. Зазначена обставина, зазвичай залишена поза увагою, має істотні наслідки: інструментарій, вироблений для вимірювання дії нормативного припису на масову поведінку, механічно переноситься на оцінювання судової діяльності, результат якої персоніфікований і вичерпується правовим становищем конкретної особи. Виявлення меж такого перенесення становить передумову для формулювання власного визначення досліджуваної категорії, а відтак і для розроблення критеріїв, застосовуваних у другому розділі.

Предметом судового захисту виступає суб'єктивне публічне право приватної особи. Ефективність адміністративного судочинства, будучи характеристикою відносною, вимірюється, відповідно, мірою досягнення того результату, задля якого судочинство існує, – відновлення правової позиції особи, порушеної суб'єктом владних повноважень.

Найбільш суттєве з них пов'язане з проблемою встановлення причинно-наслідкового зв'язку між дією конкретної правової норми та досягнутими соціальними результатами. З цього приводу автори колективної праці «Законодавство: проблеми ефективності» слушно звернули увагу, що доведення ефективності правового припису потребує встановлення причинного зв'язку саме між відповідною нормою і досягнутим результатом. За відсутності такого зв'язку неможливо достовірно визначити, який саме нормативний припис зумовив відповідні наслідки та, відповідно, який із них потребує подальшого вдосконалення чи коригування [6, с. 45-50]. За таких умов формується явище, яке доцільно визначити як удавану ефективність правової норми. Його сутність полягає в тому, що формальне досягнення мети правового регулювання відбувається під впливом сторонніх факторів, тоді як сама норма не є визначальною причиною настання відповідного результату. У такому разі позитивний результат не може бути об'єктивним свідченням ефективності правового регулювання, оскільки між правовим приписом і досягнутим наслідком відсутній належний причинно-наслідковий зв'язок.

Друге методологічне заперечення проти суто цільового розуміння ефективності пов'язане з неврахуванням витрат, необхідних для досягнення нормативно визначеної мети. Результат, одержаний ціною непропорційно значних часових, матеріальних, фінансових чи організаційних ресурсів, не може беззастережно визнаватися свідченням ефективності правового регулювання. Тому оцінювання ефек-

тивності має охоплювати не лише ступінь реалізації поставленої мети, а й співмірність досягнутого соціально корисного результату із сукупністю витрат, понесених у процесі його досягнення [7, с. 180-188]. Т. І. Тарахонич розвинула цю лінію до самостійного економічного підходу, за яким ефективність полягає в одержанні максимально корисного результату за мінімальних витрат [8, с. 82-83].

Варто виділити підхід, зміст якого полягає у запереченні самої можливості вбудувати мету й результат до змісту поняття ефективності. В.В. Завальнюк обстоював позицію, за якою ані результат дії норми, ані його співвідношення з метою не становлять внутрішньої властивості права, а відтак співвіднесення результату з метою є не визначенням сутності ефективності, а лише способом її вимірювання [9, с. 40]. Цим же дослідником запропоновано багатоаспектну модель, що охоплює духовний, телеологічний, утилітарний, ціннісний, конфліктний, діяльнісний, психологічний та антропологічний виміри ефективності [9, с. 41]. Зауваження щодо змішування сутності явища з формами її вияву заслуговує на увагу, проте його прийняття в повному обсязі перетворює ефективність на іманентну властивість норми, не піддатну емпіричній перевірці, – наслідок, неприйнятний для дослідження, орієнтованого на вироблення практичних критеріїв.

Висновки. Категорія ефективності адміністративного судочинства не може розглядатися як механічне продовження загальнотеоретичних концепцій ефективності права чи ефективності правових норм. Хоча саме вони сформулювали методологічне підґрунтя для розвитку відповідних наукових досліджень, специфіка адміністративного судочинства обумовлює необхідність вироблення самостійного понятійного апарату та власних критеріїв оцінювання його ефективності. Перенесення підходів, розроблених для оцінювання нормативного регулювання, на сферу здійснення правосуддя без урахування особливостей судової діяльності призводить до підміни предмета дослідження та не дозволяє адекватно оцінити результативність судового захисту.

Ефективність адміністративного судочинства має оцінюватися не через сам факт вирішення публічно-правового спору, а через здатність судового провадження забезпечити досягнення його безпосередньої мети – реальне поновлення порушеного суб'єктивного публічного права, свободи чи законного інтересу приватної особи. Саме тому визначальним критерієм ефективності адміністративного судочинства виступає не лише законність і обґрунтованість судового рішення, а й його спроможність відновити правове становище особи, яке існувало до порушення, або забезпечити максимально повний захист за умов, коли таке поновлення є неможливим.

Сучасне розуміння ефективності адміністративного судочинства повинно виходити за межі традиційної моделі «мета – результат». Поряд із досягненням кінцевого правового результату воно має враховувати причинно-наслідковий зв'язок між діяльністю суду та наслідками судового захисту, своєчасність поновлення порушеного права, пропорційність процесуальних засобів поставленій меті, а також співвідношення отриманого правозахисного ефекту із часовими, матеріальними й організаційними витратами, необхідними для його досягнення. Лише комплексне врахування зазначених чинників дозволяє об'єктивно оцінити результативність адміністративного судочинства.

Таким чином, ефективність адміністративного судочинства доцільно визначати як комплексну правову категорію, що характеризує здатність адміністративного суду шляхом здійснення справедливого, своєчасного та результативного судового розгляду забезпечити реальний, повний і практично дієвий захист суб'єктивних публічних прав, свобод та законних інтересів особи у сфері публічно-правових відносин.

Література:

1. Погрібний С.О. Дослідження інституту договору в цивілістичній доктрині України. Харків: Право, 2013. 758 с.
2. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 492 с.
3. Косович В.М. Загальнотеоретичні аспекти удосконалення нормативно-правових актів України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 Львів, 2015. 492 с.
4. Куракін О.М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2016. 436 с.
5. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 422 с.
6. Авер'янов В.Б., Денисов В.П., Сіренко В. Ф. Законодавство: проблеми ефективності: монографія. Київ: Наукова думка, 1995. 231 с.

7. Купіна Л.Ф. Генезис понятия эффективности норм права. *Публічне право*. 2017. № 3 (27). С. 180–188
8. Тарахонич Т. І. Ефективність правового регулювання. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2004. Т. 26. С. 82–84
9. Завальнюк В.В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аспекти. *LEX PORTUS*. 2017. №1(3). С. 39–49

References:

1. Pohribnyi S.O. (2013). *Doslidzhennia instytutu dohovoru v tsyvilistychnii doktryni Ukrainy [Research of the Institute of Contract in the Civil Doctrine of Ukraine]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Bolokan I.V. (2017). Realizatsiia norm administratyvnoho prava: problemni pytannia teorii ta praktyky [Implementation of Administrative Law Norms: Problematic Issues of Theory and Practice]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
3. Kosovych V.M. (2015). Zahalnoteoretychni aspekty udoskonalennia normatyvno-pravovykh aktiv Ukrainy [General Theoretical Aspects of Improving Regulatory Legal Acts of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
4. Kurakin O.M. (2016). Mekhanizm pravovoho rehuliuвання: teoretyko-pravova model [Mechanism of Legal Regulation: Theoretical and Legal Model]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Husariev S.D. (2007). Yurydychna diialnist: metodolohichni ta teoretychni aspekty [Legal activity: methodological and theoretical aspects]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Averianov V.B., Denysov V.P., Sirenko V. F. (1995). *Zakonodavstvo: problemy efektyvnosti [Legislation: problems of effectiveness]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Kupina L.F. (2017). Henezys poniattia efektyvnosti norm prava [Genesis of the concept of effectiveness of legal norms]. *Publichne pravo - Public law*, 3 (27), 180–188[in Ukrainian].
8. Tarakhonych T. I. (2004). Efektyvnist pravovoho rehuliuвання [Effectiveness of legal regulation]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky - Scientific notes of NaUKMA. Legal sciences*, 26, 82–84[in Ukrainian].
9. Zavalniuk V.V. (2017). Efektyvnist prava: antropolohichni ta yevrointehratsiyni aspekty [Effectiveness of law: anthropological and European integration aspects]. *LEX PORTUS*, 1(3), 39–49 [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025